

**«Κόμποι και λόγων ευμορφία»:
η γλώσσα της λογοτεχνίας
από την πλευρά μιας αναγνώστριας**

Κατερίνα Τοράκη

11ο Συνέδριο «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία»

Αθήνα, 9-11 Νοεμβρίου 2017

Ανοικτή συζήτηση: Γλώσσα και ορολογία στη λογοτεχνία

Σάββατο, 11 Νοεμβρίου 2015

(<http://www.eleto.gr/gr/Conference11.html>)

«Από τα μυριάδες μυστικά σήματα, που μ' αυτά είναι διάσπαρτος ο κόσμος και που αποτελούν άλλες τόσες συλλαβές μιας άγνωστης γλώσσας, να συνθέσεις λέξεις και από τις λέξεις φράσεις που η αποκρυπτογράφησή τους να σε φέρνει πιο κοντά στην βαθύτερη αλήθεια...»

Οδυσσέας Ελύτης

στην απονομή βραβείου Νόμπελ

8 Δεκεμβρίου 1979

«Κόμπτοι και λόγων ευμορφία»

«ὁ πλοῦτος, ἀνθρωπίσκε, τοῖς σοφοῖς θεός, / τὰ δ' ἄλλα κόμπτοι καὶ λόγων εὐμορφία»

(Ευριπίδη Κύκλωπας, στ. 317)

κόμπτος: κομπασμός, αλαζονεία, έπαρση, αλλά και μεγαλαυχία, φλυαρία
prating, boasts, vaunts, fat words

- «*Little man, the wise regard wealth as the god to worship; all else is just prating and fine-sounding sentiments.*» (σε έκδοση του David Kovacs,) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0094%3Acard%3D316>.
- «*Wealth, manikin, is the god for the wise; all else is mere vaunting and fine words.*» (μετάφραση από E. P. Coleridge).
<http://classics.mit.edu/Euripides/cyclops.html>.
- «*Ey, little man! Wise men believe in one god and one god only: Wealth! Everything else is just words; fat words, lovely words but that's all.*» (σε μετάφραση του Γιώργου Θεοδωρίδη, 2008).
<http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Greek/Cyclops.htm>.

Κωστής Παλαμάς

«Δημοτική γλώσσα και δημοτικισμός έξω από τους ανθρώπους του λόγου που τη μεταχειρίζονται γράφοντάς την δειλά, τολμηρά, σοφά, κομπογιαννίτικα, μισά, ακέρια, όλοι, με την αξιοτίμητη πρόθεση να κάμουν έργο ομορφιάς ή έργο κοινωνικής ωφέλειας ή και τα δύο μαζί [...] δεν υπάρχουν, αέρας φρέσκος είναι.»

.....

*«Δοξολογίες από τη μια μεριά για τη δημοτική γλώσσα κι αναθέματα από την άλλη μεριά, δεν ξέρω ποιων μαλλιαρισμών και ποιων ψυχαρισμών, τι νόημα έχουν δεν καταλαβαίνω. **Κόμπι και λόγων ευμορφία**, θα έκραζε ο αρχαίος εκείνος μαλλιαρός, ο Ευριπίδης».*

«Κωστής Παλαμάς: σημειώματα στο περιθώριο» (Στιγμή, 2017)

«η γλώσσα της λογοτεχνίας από την πλευρά μιας αναγνώστριας»

Μερικά ζητήματα (σε τυχαία σειρά):

- η γλώσσα ως μέσον επικοινωνίας / μαγείας
- λογοτεχνικότητα
- λογοτεχνική απόλαυση
- μετάφραση / μεταφρασιμότητα
- ποιότητα
- δημοτική / καθαρεύουσα
- χρήση γλώσσας
- ειδική γλώσσα, ιδιωματική γλώσσα, ξενόγλωσσοι τύποι
- γλωσσάρια
- αισθητική της γλώσσας, καλλολογικά στοιχεία
- ύφος
- εμπόδια, εξορίες γλώσσας
- μεταφορά εμπειριών, μηνυμάτων
- διαμόρφωση καταστάσεων, επίδραση

Η Γλώσσα ως μέσον ή εργαλείο

Η γλώσσα ως μέσον επικοινωνίας, όργανο (λόγου, ομιλίας), σύστημα (επικοινωνίας), τρόπος (έκφρασης), μέσο (συνεννόησης).

Στην Ορολογία

ειδική γλώσσα (γλώσσα για ειδικούς σκοπούς): γλώσσα που χρησιμοποιείται σε ένα θεματικό πεδίο και χαρακτηρίζεται από τη χρήση είδων γλωσσικών μέσων έκφρασης (ΕΛΟΤ 561.1:2006).

Αλλά, η γλώσσα

«συμβαίνει ν' αποτελεί και εργαλείο μαγείας και φορέα ηθικών αξιών»

Οδυσσέας Ελύτης, απονομή Βραβείου Νόμπελ, 8/12/1979.

Λογοτεχνικότητα

«η όποια λογοτεχνικότητα του κειμένου μόνο μέσω της γλώσσας θα μπορούσε να υποστηριχθεί»

Μάρω Δούκα

«πάρε τη λέξη μου, δώσε μου το χέρι σου»

Ανδρέας Εμπειρικός

Η λογοτεχνικότητα, λοιπόν, ορίζεται και υποστηρίζεται από τη γλώσσα;

Λογοτεχνική απόλαυση

«το βιβλίο στο πρωτότυπο είναι πολύ καλογραμμένο, με γλώσσα και ροή που σπάνια συναντάς στην επιστημονική φαντασία. Είναι κρίμα λοιπόν που τόσο το αδικεί η ελληνική εκδοχή του και στερεί τη λογοτεχνική απόλαυση».

- Τι είναι λογοτεχνική απόλαυση;
- Μπορεί η γλώσσα να συμβάλει ώστε ένα λογοτεχνικό έργο να γίνεται αποδεκτό ως ανάγνωσμα (να προσφέρει απόλαυση σε αναγνώστες), ακόμη και ανεξάρτητα από την αποδοχή ή όχι του περιεχομένου του;
- Μπορούν να διαφοροποιούνται η γλώσσα (ύφος κτλ.) από το περιεχόμενο;

Μετάφραση

Στα μεταφρασμένα λογοτεχνικά έργα:

- βλέπω τη δομή, την πλοκή, την ιστορία του έργου·
- τη γλώσσα όμως;

Εδώ, έχουν ρόλο:

- ο μεταφραστής ή η μεταφράστρια,
- η ίδια η γλώσσα (γλώσσα-πηγή και γλώσσα-στόχος)
 - ώστε να μεταφέρεται η αλήθεια του πρωτότυπου έργου, αλλά και η μαγεία του, η μαγεία που μπορεί να κρύβεται πίσω από λέξεις και πίσω από νοήματα.

Ποιότητα της μετάφρασης

Σχέση μεταφράσματος με πρωτότυπο ως προς:

- απόλαυση του κειμένου (μεταφράσματος),
- πιστότητα,
- ακρίβεια,
- ορθότητα.

Αλλά, υπάρχουν και

- σφάλματα στη μετάφραση
 - σε ειδικά θέματα
 - παράδειγμα: σε βιβλίο μεταφρασμένο από τα γερμανικά, υπάρχει η φράση *«ορυχείο εξόρυξης χάλυβα»*.

Χρήση ξενόγλωσσων τύπων

- λέξεις ή φράσεις από άλλη γλώσσα χωρίς να μεταφράζονται
- χρήση ελληνοποιημένων ξενόγλωσσων τύπων.

Το ασανσέρ, του Γιώργη Μανουσάκη

*Η ποίηση είν' ένα ασανσέρ.
Λίγους χωρεί.*

*Εκείνοι που είν' απ' έξω
Χτυπούν αδιάκοπα τις πόρτες
Πιέζουνε κουμπιά.*

*Οι μέσα αρνούνται
να σταματήσουν.
Φοβούνται μήπως
μια νέα είσοδος
σημάνει τη δική τους έξοδο,
απ' τ' ασανσέρ.*

Χρήση της γλώσσας

κακοποίηση της γλώσσας

- από τους «επαγγελματίες της γραφής»·
- από «στόματα που οξειδώνουν τις άγιες λέξεις».

Μαρκομιχελάκη, Τ. Ο Γιώργης Μανουσάκης μιλά για την ποίηση, τους ποιητές και τη γλώσσα, *Παλίμψηστον*, φθινόπωρο 2011, τεύχος 27, σελ. 61-77.

Λέξεις I & II, του Γιώργη Μανουσάκη

Βουλώστε με χώμα
τα στόματα που οξειδώνουνε
τις άγιες λέξεις.

Τούτες τις λέξεις τις πίστεψα.
Μ' αυτές εζύμωσα το ψωμί
μου
ύφανα το χιτώνα μου
μ' αυτές θεμέλιωσα την
καλύβα μου
στην ακμή της αβύσσου.

.....

Οι λέξεις οι άγιες έχουν
καταντήσει

Σα βότσαλα θαμπά και λεία
Από τη χρήση ανίδεων
τσαρλατώνων.

Τις λες, τις γράφεις – μένουν
αδρανείς

Δεν αντιδρούνε.

Πρέπει

να τις ανακαλέσεις απ' το
στόμα

γέρων παππούδων
πεθαμένων

τραχιές, τσουγκράτες, όπως
τις θυμάσαι,

.....

Τι αναζητώ από τη λογοτεχνία;

«προκλητικά έως και «πεζολογικά» περιγραφική η δημοτική του αφηγητή-συγγραφέα αλλά και πυκνή και λιτή, άλλοτε πάλι ψυχρή και άλλοτε σαν αδιάφορη, απογυμνωμένη από περίτεχνα καλολογικά στοιχεία, διεκπεραιωτική, ένας γραπτός λόγος στρωτός, λόγος χρονογραφήματος σε εφημερίδα, ενσωματωμένος χωρίς εξάρσεις και χωρίς φιλοδοξίες στην προφορική, καθημερινή ομιλία»

Μάρω Δούκα για τον Καραγάτση (*Νέα Εστία*, Δεκ. 2000, τόμ. 148, τεύχ. 1729)

Περίτεχνα καλολογικά στοιχεία

Καζαντζάκης:

«αντιπροσωπευτικό δείγμα ενός διανοητή συγγραφέα που αναζητούσε συνεχώς την καταλληλότερη εκφραστικά και την πιο δυσεύρετη λέξη για να αποδώσει με ακρίβεια και σαφήνεια την ποιητική του ιδέα».

Μαθιουδάκης, Ν. Ποιητικοί νεολογισμοί στην 'Οδύσσεια' του Νίκου Καζαντζάκη: χιλιάδες αθησαύριστες λέξεις αναζητούν την ταυτότητά τους. Στο: Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (eds), 2012, *Selected papers of the 10th ICGL*, pp. 905-918. Komotini/Greece: Democritus University of Thrace. <http://www.icgl.gr/files/greek/87-mathioudakis-905-918.pdf>.

Οδύσσεια, Νίκου Καζαντζάκη

*Γοργοδρασκέλουν μαύρο φάραγγα κι
αγριμοκυνηγούσαν*

.....
*Θαμπώθηκαν στον ίσκιο οι δούλοι του,
και φλογαντηλάρησαν
τα καπνισμένα μεσοδόκαρα του πατρικού σπιτιού του.*

.....
*Μα τότε, μπρούμυτα ως αρπάζουνταν ο Χάλικας στην
πλώρα,
ξεχώρισε μες στο αφροπέλαγο γαλάζο κορφοβούνι
γυαλιστερό, στο θαλασσόφρυδο ν' ανεβοκατεβαίνει.*

Δυσκολίες της γλώσσας

Άγγελος Σικελιανός

«Εδώ φωλιάζει δύναμη κρυμμένη, Θεού βλησίδι»

- ιδιωματικά στοιχεία
 - (π.χ. Σ. Δημητρίου, Δ. Παπαμάρκος)
- στοιχεία ειδικής γλώσσας
 - (π.χ. Τ. Μιχαηλίδης, Ι. Καρυστιάνη, Ι.Μ.Γιούαν, Ντ. Γκετζ)
- χρήση γλωσσαρίων
 - «κρυμμένα γλωσσάρια»

Ύψος

Παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν την πρόσληψη του λογοτεχνικού έργου, όπως:

- ηλικία;
- φύλο;
- επίπεδο (τυπικής) εκπαίδευσης;
- κοινωνική κατάσταση;
- οικονομική κατάσταση;
- βιοτικό επίπεδο;
- τόπος (καταγωγής ή και διαμονής);
- γλώσσα (εθνικής εμβέλειας ή ιδιωματική);
- πολιτικός ή/και ιδεολογικός προσανατολισμός;
- ικανότητα αντίληψης και πρόσληψης;

Μεταφορά εμπειριών

«η εμπειρία του βουνού οδηγεί τη γλώσσα σε άλλα όρια που συνδέονται με αυτά τα ξεχωριστά που νιώθουν οι ορειβάτες, αυτοί που μοχθούν, που τους καίει ο ήλιος το πρόσωπο, που βγάζουν φουσκάλες και αντέχουν τον πόνο, που τους κόβεται η αναπνοή...».

(Με αφορμή το βιβλίο “The living mountain” της Σκωτσέζας ποιήτριας Ναν Σέφερντ)

Χατζημανωλάκη, Π. ‘Η καρδιά μου είναι στα Ψηλώματα, ή καρδιά μου δεν είν’ έδω. Στο: ιστολόγιο «Πινακίδες από κερί», 4 Ιουλ. 2017. <http://waxtablets.blogspot.gr/2017/07/blog-post.html>.

(και μια προσωπική εμπειρία, το πολύωρο κατέβασμα στη Σκιάθο πριν από χρόνια, για να φτάσουμε, λέει, στο Χριστό στο Κάστρο...)

Εμπόδια στη γλώσσα

Η Τόνι Μόρισον, στην ομιλία της κατά την απονομή του Νόμπελ το 1993, παρομοίασε τη γλώσσα μ' ένα πουλί, το οποίο κρατούν στα χέρια τους οι άνθρωποι και το χειρίζονται με καλό ή με κακό τρόπο, θέλοντας έτσι να εκφράσει την έντονη ανησυχία της για τη χρήση και τον χειρισμό της γλώσσας, αυτής στην οποία ονειρεύεται, όπως είπε, και στην οποία γεννήθηκε.

Η καταπιεστική γλώσσα, είπε,

δεν παριστάνει τη βία, είναι βία,

δεν παριστάνει τον περιορισμό της γλώσσας, είναι περιορισμός της γλώσσας.

Ποιος δεν γνωρίζει, λέει,

την απαγορευμένη λογοτεχνία γιατί βάζει ερωτήματα,

τη δυσφημισμένη γιατί έχει κριτική ματιά,

τη σβησμένη από τον χάρτη γιατί είναι εναλλακτική;

Η εργασία με τις λέξεις, συνεχίζει, είναι μεγαλειώδης γιατί γεννά, παράγει...

Εξορίες γλώσσας

- Κώστας Νασίκας. *Εξορίες γλώσσας*. Γαβριηλίδης, 2016. (μτφρ. από τα γαλλικά: Τ. Βεκιαρέλλη).
 - ✓ για τη γλώσσα στο ναζιστικό καθεστώς
 - ✓ για τη βαθμιαία στρατιωτικοποίηση της γλώσσας
 - ✓ «εξελίσσεται σε φορέα τοξικών ουσιών»
 - ✓ για τον τρόπο που αντιμετώπισαν τη γλώσσα οι ίδιοι οι λογοτέχνες
 - ✓ όπως Πάουλ Τσέλαν, Ίμρε Κέρτες, Πρίμο Λέβι, Νέλυ Ζακς, Χόρχε Σεμπρούν κ.ά.)
- «Ζώντας υπό ένα δικτατορικό καθεστώς, το πρώτο πράγμα που βλέπεις να εξαλείφεται είναι ο παιγνιώδης λόγος, η χαρά και η ελευθερία να πεις αυτό που όντως σκέφτεσαι».
 - ✓ Cecilia Vicuña, *Language Is Migrant*, Documenta 14, 2017.
(ελληνική μετάφραση από την Έλενα Σταγκουράκη στο Νέο Πλανόδιον, 12/6/2017· σύγχρονη Χιλιανή με ιθαγενή προέλευση).

Δημοτική ή καθαρεύουσα;

Διάφορες απόψεις· μία εξ αυτών (π.χ. από Σταύρο Ζουμπουλάκη):

- εάν χρησιμοποιείται η μετάφραση ενός έργου σαν του Παπαδιαμάντη, αυτή να συνυπάρχει με το πρωτότυπο κείμενο (σε απέναντι σελίδες)

Το ίδιο και για έργα παλαιότερων περιόδων, αλλά μήπως προτιμητέα η χρήση γλωσσαρίων ή έστω η παράλληλη χρήση τους, πράγμα που συντελεί και στην αποθησαύριση της γλώσσας και στη συγκριτική αποτύπωση των διαφόρων γλωσσικών τύπων;

Διαμόρφωση καταστάσεων;

- η γλώσσα (μπορεί και πρέπει να) διαμορφώνει κοινωνικές και ιδεολογικές καταστάσεις;
- η νοηματοδότηση των πραγμάτων μέσω της γλώσσας (μπορεί και πρέπει να) δημιουργεί και ορίζει/οριοθετεί καταστάσεις εξουσίας, ταυτότητας, διακρίσεων, αποκλεισμών, προσηλυτισμού, φανατισμού, κτλ.;
- στη λογοτεχνία μπορούν να αποκλειστούν διάφοροι γλωσσικοί τύποι που αποδίδουν αρνητικούς χαρακτηρισμούς (π.χ. νέγρος, μαύρος ή αράπης);
- θα ήταν ζητούμενο να φτάνει ένα μήνυμα στον αναγνώστη μέσω της γλώσσας του λογοτεχνικού έργου;
- και τελικά, η λογοτεχνία χρειάζεται να δίνει μήνυμα;
- μήπως αυτό παραπέμπει σε καταστάσεις (πολιτικής, πολιτισμικής και άλλης) ορθότητας;

Στο αλληγορικό παραμύθι που αφηγείται η Τόνι Μόρισον, τα παιδιά ζητούν από την ηλικιωμένη γυναίκα (που παριστάνει τη συγγραφέα και όπου στα παιδιά εγώ βλέπω τους αναγνώστες, όλους εμάς) να τους αφηγηθεί μια ιστορία.

Φτιάξε μια ιστορία, της λένε, πες μας πώς ήταν για σένα ο κόσμος στα σκοτεινά του σημεία και στο φως, μην μας πεις σε τι να πιστέψουμε και τι να φοβηθούμε, μίλησέ μας στη γλώσσα σου για να μας πεις μόνο αυτό που η γλώσσα μπορεί να πει: πώς να δούμε χωρίς εικόνες· η γλώσσα από μόνη της μας προστατεύει από τον τρόπο των πραγμάτων χωρίς όνομα, η γλώσσα από μόνη της είναι στοχασμός.

Τα άλλα, μήπως ... κόμποι και λόγων ευμορφία,
που θα έκραζε και ο γέρο Κωστής Παλαμάς;

Σας ευχαριστώ πολύ!